

İSTANBUL HALK HİKAYELERİNDE ÇEVRE, KÜLTÜR UNSURLARI VE TOPLUM HAYATI

PROF. DR. ŞEYMA TAŞÇIOĞLU GÜNGÖR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Türk hikayeleri içinde kendine has özellikleri ile ayrı bir grup teşkil eden İstanbul Halk Hikayeleri, Osmanlı devri İstanbul araştırmaları için kaynak teşkil edecek değerli eserlerdendir. Bu metinlerden *Hançerli Hanım*, *Letaifname*, *Sansar Mustafa*, *Yeni Hikayesi*, *Cevri Çelebi Hikayesi* ve *İki Biraderler*'in kahramanları arasında IV. Murat (1032/1623-1049/1640) ve onun sevgili nedimi Tıflı Çelebi (ö. 1070/1659-60) de bulunur.

Hikayelerin ne zaman ve kimin(kimlerin) tarafından tasnif edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Araştırmacılar bir veya birkaçının, gerçek olaylardan ve şahıslardan ilham alarak Tıflı tarafından tanzim edildiği kanaatinde idirlerler. Hikayeler kıssahanlar tarafından halka anlatılarak yayılmış, zamanla değişik şekilleri oluşmuş ve bu metinler yeni hikayelerin doğmasına kaynak teşkil etmişlerdir. Mesela *Letaifname*'nin *Hançerli Hanım*'in değişik bir şekli olduğu, *Cevri Çelebi Hikayesi* ve *İki Biraderler*'in daha sonra teşekkül ettiği tahmin edilmektedir. Hikayelerin bir kısmı anlatıldığı yıllarda yazıya alınmamıştır. Elimizde pek az örneği bulunan bu yazmaların istinsah tarihleri yoktur. Fakat üzerlerindeki okuyucu kayıtlarından *Süleyman Şah* (*Hançerli Hanım Hikayesi*)

1170/1756'dan önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Konusu IV. Mehmet devrinde (1058/1648-1099/1687) geçtiği için bu çalışmaya dahil etmediğimiz *Ali Şubh ve Fatma Hanım* hikayesi 1136/1723'den önce istinsah edilmiştir. Bu duruma göre bazı metinlerin teşekkül ve anlatılma tarihinin XVII. asrın ikinci yarısına kadar çıkarmak mümkündür. Hikayelerin bir kısmı yazmalardan ve sözlü kaynaklardan faydalanılarak 1268/1852'den itibaren basılmağa başlanmıştır. Bunlardan birden fazla basılanlar arasında konu değişmemekle beraber muhteva ve üslupta bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Çok az sayıda basılmış olan bu kitaplara, yazma eserler kadar ender rastlanmaktadır.

Hikayelerin asıl konusu aşk maceralarıdır. Kahramanların başından geçen olaylar anlatılırken bu maceraların yaşandığı İstanbul, çevresi, kültür unsurları ve insanlarıyla, oldukça realist üslupla işlenen hikayelerin kadrosunda yer alır.

ÇEVRE VE MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI Hikayelerin Anlatıldığı Zaman

Hikayelerdeki olaylar IV. Murat'ın saltanat yıllarında (1032/1623-1049/1640) geçer. Elimizdeki metinlerin girişi ifadelerinden anlaşıldığına göre hikayeler, bu hükümdarın vefa-

Ferhat ve Şirin

Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

tından sonraki bir tarihi anlatmaktadır. Metinler aşağı-yukarı şu ifade ile başlar: "Kıssa-guyan-ı hikmet-şinas, râviyan-ı fazilet-iktibas şöyle rivâyet ederler ki: Sultan Murad Han aleyhi'r-rahme ve'l-gufran Hazretlerinin zaman-ı evâilinde.."

Hikayelerde Geçen Semt ve Yer İsimleri

Olayların çoğu İstanbulluların "İstanbul" ifadesi ile kastedtikleri Çatalca yarımadası'nın güney-doğusunda bulunan yerleşim alanlarında cereyan eder. Hikayelerde geçen yer isimlerinin bir kısmı, alfabetik sıra ile şöyledir: Adalar, Ahırkapı, Arap iskelesi, Bahçe kapısı, Balat kapısı, Balık pazarı, Bebek, Beşiktaş, Beykoz, Cuma pazarı, Çakal burnu, Davut Paşa, Direklerarası, Divanyolu, Dolmabahçe, Edirnekapı, Eski saray, Eyüp, Eyüp iskelesi, Fatih, Fındıklı, Galata, Hocapaşa, İkitelli, İncirliköy, İstinye, Karaköy kapısı, Kireçkapısı, Koca Mustafa Paşa, Kurşunlu Mahzen, Mısır, Mumhane, Narlıkapı, Odunkapısı, Ortaköy, Peykhane, Rumelihisarı, Sarıgüzel, Sarayburnu, Sirkeci iskelesi, Sultan Ahmet, Sultan Bayezıt, Taşçılar, Taş iskelesi, Tophane, Trabzon, Üsküdar, Vezneciler Kapısı, Yağcılar, Yenibahçe, Yeniköy.

Metinlerde geçen mesire yerleri: Hocapaşa civarındaki mesire yeri, Tophane Mesiresi (Bayram günleri bu mesirede eğlenceler tertiplenir). Büyük Ada, Yenibahçe Çayırı'dır.

Meskenler

Hikaye kahramanlarının yaşadıkları evler sosyal statülerine ve ekonomik durumlarına göre değişmektedir. Çok zengin olanların evleri 30-40 odalıdır. Gevherli Hanım'ın oturduğu Sultanahmet'teki Fazlı Paşa Sarayı bu tip meskenlerdendir. Boğaziçi'ndeki yalılar da çok büyük evlerdir. Yalıların bazılarının bahçesinde köşk, kayıkların yavaşması için sahilhane vardır. Sarayburnu'ndaki Yeşil Köşk padişaha aittir. Kayıkçılar bu sahile yaşanamazlar. Defterdar Hüseyin Efendi'nin evi ise nispeten mütevazı bir meskenidir. Haremlik-selamlık diye ikiye bölünen evlerin hepsinin bahçeleri vardır. Harem ev halkının yaşadığı mekandır, selamlık ise daha ziyade misafir kabul edilen kısımdır.

Câmiler

Metinlerde Fatih, Ayasofya, Sultanahmed ve Sükoğlu Mehmed Paşa câmilerinin adı geçmektedir.

İş Yerleri

Hikayelerde çeşitli mesleklere sahip kimselerin iş yerlerinin belirli muhitlere toplandığı anlaşılmaktadır. Bedesten en seçkin ve zengin rüccarların bulunduğu iş yeridir. Burada mücevherat ve kıymetli kumaşlar, dolap adı verilen dükkanlarda satılır.

Metinlerde macuncu, kahvehane, meyhane ve umumhane gibi iş yerlerinin de adı geçmektedir: Şehremini Çarşısında Güman Osman Dede Kahvesi, Tophane Sirkeci İskelesi'nde Natır Yakup Odabaşı Kahvehanesi: Ayvalı Meyhanesi, Dimitrinin Bahçeli meyhanesi, Gümüş halkalı meyhane, İkikapılı meyhane, Laz kızı meyhanesi, Üskübî meyhanesi ve Panayot meyhanesi. Hikayelerde söz edilen iki umumhaneden birisi Sultan Ahmet'te, diğeri Üsküdar'da dağ yolu üzerindedir.

Ulaşım

Şehirde ulaşım hem karayolu hem denizyolu ile sağlanır. Atları olan erkekler bir yerden bir yere kendi atları ile giderlerken, kadınlar koçu adı verilen arabaya binerler. Zengin ailelerin koçuları çok süslüdür. *Cevri Hikayesi*'nde bahsedildiğine göre hanım arabada iken bazı cariyeler yayan olarak koçuyu takip ederler.

Halkın önemli kısmının, çeşitli sebepler yüzünden. menzilleri uzak dahi olsa yürüdükleri anlaşılmaktadır. Ata binemeyecek ve yürümeyecek kadar takatsiz olanları hamal taşır. *Tayyazade*'de Hüseyin Efendi hasta, *Hançerli Hikayesinde* Süleyman yaralı olduğu için, evlere hamal tarafından taşınarak götürülürler.

Hikayelerde kahramanların deniz yolunu daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Metinlerde at ve koçuyu kiralamaktan hiç söz edilmemesine rağmen, yolcular ücret karşılığında kayıklara binebilmektedirler.. Geceleri kayık çıkartmak yasak olduğu için, belli saatten sonra bir yere gitmek isteyenler gündüze göre çok daha fazla ücret öderler. Halk, Bahçekapı'dan Eyüp'e, Yeniköy'e, Beykoz'a hatta daha uzak mesafelere kayıkla gidebilmektedir. Metinlerde, İstanbulluların ekonomik ve sosyal durumlarına göre sahip oldukları veya kiraladıkları üç çeşit kayıktan söz edilmektedir: İki çifte, üç çifte ve yedi çifte kayıklar. *Tayyazade Hikayesi*'nde Balıkpazarı'ndan Üsküdar'a giden kayıkçılar şu güzergahı takip ederler: Karaköy kapısı, Kurşunlu Mahzen, Kireç Kapısı, Sirke-

çiler İskelesi, Tophane, Fındıklı, Dolmabahçe, Beşiktaş, Arapiskelesi, Mumhane, Taş iskelesi.

Vasıtası olmayan itibarlı misafirlerin geliş ve dönüşünü ev sahibi kendi at, araba veya kayığını o şahsın emrine vermek suretiyle sağlar.

Mefruşat ve Ev Eşyaları

Zenginler evlerini oldukça pahalı malzeme ile döşemektedirler. Tayyazade Hikayesi'nde Hüseyin Efendi'nin Tayyazade için hazırlattığı oda şu şekilde tarif edilir: "Çiğnek makat, çetme yastık, hümayun pencere perdesi, ser-kapı perdesi, arusek(yeşil, pembe dalgalı) tahtalar, kuş tüyü şilte, dökme yorgan, tülbent çarşaf, yüz yastığı, kehrirbarlı çubuklar..." Evi büyük bir saray gibi olan Gevherli Hanım'ın misafir kabul ettiği divanhanesinde çuka makat, karanfilî yastıklar, mükemmel aynalar, inciler, avizeler vardır. Gevherli, bu salonun içinde "kasr" tabir edilen, duvarları altın, la'l ve yakur işlemeli kumaşlarla kaplı taht gibi bir yerde, kadife sırmalı makatlarda, üstleri sırma işlemeli yastıklar arasında oturmaktadır.

Bu evlerin sofralarında da değerli eşyalar kullanılır. Yemekler similerin üzerine konur, billur sürahilerdeki içkiler yeşim kakmalı altın kadehlerle sunulur. Kahve fağfurî kahve fincanları, tütün Keyvanoğlu işi çubuklarda, Lâ-nazir oğlu lülelerden içilir.

Kıyafetler

Metinlerdeki giyim eşyaları da sosyal statüye ve ekonomik duruma göre farklılık gösterir. Hükümdar sokakta beyaz abalar içinde dolaşır. Gece tebdile çıktığında *Sansar Mustafa*'da mevlavi, *Tayyazade*'de derviş kıyımındadır. *Tıflî Hikayesi*'nde ise siyahlar giyer.

Defterdarlıktan azledilmiş olan Hüseyin Efendi Tayyazade'ye hediye olarak samur, sincap, kakum ve vaşak kürkleri alır. Yine aynı gence bayram hediyesi olarak verilen dökme atlas bohçada altın başlı sarık, bir telli fita, bir Hindkarî çiçekli pembezar gömlek, sırmalı uçkur, incili yağlık, havlu, tülbent (ve yarım kese altın) vardır.

Cevri Çelebi Hikayesi'de güzel delikanlı Abdi destar sarıp, al kerrakesini egnine alıp hançer takımı ile dolaşır. Yusuf şalvar, Bağdadî kuşak, ağa mintanı, beyaz Sakız şalı, fes ve yemeni giyerek karakullukçu olur. Süleyman paralarını tükettikten sonra arkasında renksiz bir cübbe, ayaklarında eski bir papuçla dolaşır.

Genç kalfa Subha'nın erkek avlamak için giyindiği sokak kıyafeti şöyle tarif edilir: "Pembe hotoz üzere elmas alınlıklar yaşmaktan hayal gibi gözükür. Zeytunî yeşil feracenin eteklerinden bir karış nar çiçeği gibi entari taşra çıkmış". Hançerli Hürmüz'ün süt ninesi evin dışına elinde asa, yeşil ferace ve siyah peçe ile çıkar.

Efsanelerdeki kadın figürlerinin gösterişli mücevher ve giysileri vardı.

Zengin aile kadınları hatta kızları dahi mücevherata düşkündür. Gevherli, lakabından da anlaşılacağı gibi çok sayıda ve kıymetli mücevherat takar. *Cevri Hikayesi*'nde, henüz 13-14 yaşında olan Rukiye dahi baştan aşağıya kadar altın ve inci ile süslenmiştir.

Hikayelerden erkek ve kadınların birçoğunun hançer, bıçak gibi silahlar taşıdıkları anlaşılmaktadır. *Hançerli Hanım Hikayesi* kahramanı olan Hürmüz'e bu lakabın verilmesinin sebebi, eteğinin altında devamlı olarak küçük bir hançer taşıması dolaşışlarıdır.

Yiyecek ve İçecekler

Hikayelerde daha ziyade işret sofralarından söz edildiği için her öğün yenen yiyeceklerden ayrıntılı olarak bahsedilmez. Zengin Gevherli'nin sabah kahvaltısı sofrasında güveç balı, peynirler, gözleme, tavuk kebabı, bıldırcın, keklük kızartması, ekşiye müteallik bazı şeyler vardır. Kahvaltıda birkaç fincan kahve içildiği gibi daha sonra çubuklarla birlikte de kahve içilir. Aynı hanımın işret sofrasında şu yiyeceklerin adı geçmektedir: "İstakoz salatası, sardalye salatası, yengeç, balık yumurtası, kalcan, mercan, kefal, torik, palamut, papaz yahnileri, uskumru dolması, kuzu kebabı"

Kahve, amberli kahve, bal suyu, ekşi şerbet, ekşi boza, tatlı boza, Frenk şarabı, Girit şarabı, tarçın suyu(diye sunulan şarap), rakı içecekler arasındadır. Metinlerden ayrıca berş(afyon şurubu) ve afyonun da çokça kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Tıfî: Hikayesi:*’nde afyonun baş ağrısını gidermek maksadıyla alındığı da işlenmektedir.

SOSYAL DURUM VE TOPLUM HAYATI

İncelediğimiz hikayelerde yer alan kahramanlar İstanbulludur ve İstanbul’da yaşamaktadır. Fetihten itibaren payitaht olan bu şehir dünyanın en önemli siyaset, ticaret ve kültür merkezlerindedir. İstanbul’un nüfusu çok kalabalık olduğu gibi, taşradan çeşitli sebeplerle, kısa veya uzun zaman kalmak üzere gelen farklı tabakadan insanlarla, hareketli bir toplum yapısına sahiptir.

İstanbul halkını temsil eden örneklerin önemli kısmını kadrosuna alan İstanbul halk hikayelerinde, bu şehirde yaşayan insan tipleri ve onların yaşayış tarzları ile karşılaşırız. Bu sebeple metinlerde zenginlik, refah, konfor, huzur; diğer taraftan fakirlik, işsizlik, huzursuzluk, sefalet ve anarşi gibi büyük şehir hayatının özelliklerinin çoğu söz konusu edilmektedir.

Metinlerde İstanbul’da yaşayan padişahın köleye kadar çeşitli meslekten, sınıftan, yaştan insan vardır. Bunların bir kısmının adı, unvanları şunlardır: Baş Çukadar, Beşboynuz, Berber Ahmet, Burnaz Süleyman, Can Yakan, Cemal Bey(Tophaneli delikanlı), Cingöz Oğlu, Çavuşzâde Abdi, Danişmend Baba, Dede Sultan, Defterdar Hüseyin Efendi, Derviş Murat, Fitne Kutusu, Gülçehre Ömer(kahveci çırağı), Hacı Dursun, Hacı Mahmud, Hançerli Hürmüz, Hayrat Yıkan, Kamer, Kara Mustafa Paşa, Kayıkçı Hasan Ağa, Kazzazâde, Müzehhep Musa Çelebi, Rukiye, Salharkızı Rabia Hanım, Sansar Hasan, Subha Kalfa, Süleyman, Tayyazade, Yeniçeri Bekir Odabaşı, Yeniçeri Ağası Uzun İbrahim Paşa, Tek Bıyık, Yusuf Çavuş. Hikayelerde geçen köle ve cariye isimleri ise şöyledir: Anber, Beşir, Bilal, Cevher, Dilaver, Elmas, Ferhat,

Fülfül, Kanber Ağa, Mercan, Yakup. Macar cariyeleri: Andelip, Fidan, Gonca, Gülfem, Gülistan, Gülbay, Kamer, Lütfi, Munis, Nazire, Necmiseher, Nestrin, Şayeste, Şehnaz, Timur.

Aile Hayatı

Hikayelerin bir kısmı baba, anne ve tek erkek çocuktan kurulu, maddî durumları iyi, mesut hayat yaşayan ailelerle başlar. Bu aileler çocuklarını refah ve sevgi içinde büyütmüşler, hayrî’l-halef olmaları için her türlü itina göstermekten çekinmemişlerdir. Fakat hayat hakkında tecrübeleri olmayan bu gençler babaları öldükten sonra servetlerini idare edemezler, hem kendilerinin hem de annelerinin zor durumda kalmalarına sebep olurlar. Hikayelerde ana-oğul ilişkisi genellikle iyi olmakla beraber annelerin çocukları üzerinde babaları kadar otoriteleri yoktur. Metinlerde teyze ve haladan da söz edilir. Fakat bu kadınların yeğenlerine karşı, özellikle dürüstlük konusunda titiz olmadıkları anlaşılmaktadır.

Hançerli Hikayesi’nde İbrahim Efendi, *Letafiname*’de Bekir Odabaşı aile dostlarındandır. İşlerinde çok başarılı, mesuliyet sahibi, iyilik sever insanlar olan bu şahıslar, babaları tarafından kendilerine vasiyet edilen gençlerle ilgilenir ve onları bir işe yerleştirirler. Süleyman bütün paraları tüketip konağı satıp annesini sokakta bırakınca, İbrahim

Hikayelerden İstanbul’da zengin bir ticari hayat olduğu anlaşılmaktadır.

Efendi bu kadını himaye eder ve evine alır.

Hikayelerde zengin fakat kötü ruhlu Hürmüz, Gevherli ve Kanlı Bektaş’ın yaşayan aile fertlerinden söz edilmez. Baba veya kocalarından zengin miras kalan bu kadınların ne çocukları ne de akrabaları vardır. En yakın bildikleri sevgili cariyeleri de neticede onları aldatır.

Eş seçme konusunda güzellik ve aşk ön planda gelmektedir. *Hançerli Hanım*’da Süleyman, Hürmüz Hanım’ın cariyesi Kamer’le, *Letafiname*’de Yusuf, Rabia Hanım’ın cariyesi Letaf’le, *Tayyazade Hikayesi*’nde Tayyazade, Gevherli’nin kalfası Subha ile evlenirler. *İki Biraderler*’de fakir ve yaşlı bir zat olan Müzehhep Musa Çelebi’nin

değer ölçüleri farklıdır. Kızını çok zengin olmasına rağmen sefih hayat yaşayan Kezzazade'ye vermez. Ekmeğini çarşarak kazanan, namuslu kayıkçı Hasan'la evlendirir.

Eğitim ve Öğretim Hayatı

Hikayelerde eğitim ve öğretime özel bir yer verilmez. Süleyman, Yusuf hatta Âbdi gibi zengin aile çocuklarının sistemli bir eğitim gördüklerine dair her hangi bilgi yoktur. Bu gençlerin, özellikle Süleyman ve Yusuf'un evde, daha ziyade namus ve muâşeret kuralları konularına önem verilerek yetiştirildikleri anlaşılmaktadır. Babaları mesleklerinde çok başarılı oldukları halde, zenginliğin verdiği rehâvet ve emniyetten olsa gerek, çocuklarını bir mesleğe yöneltmezler. Ev dışındaki hayat hakkında hiç bir tecrübeleri olmayan bu genç erkekler yetim kalınca, kötü kişilerin tesirinde kalıp babalarının o zamana kadar kazandıkları serveti yiyip bitirirler.

Hikayelerde en tahsilli, marifet ehli şahıslardan birisi Tıfî'dir. O hoşsohbet, kıssihan, bestekar, şair, zarif bir şahıstır. Devam ettiği meclislerdeki insanların önemli kısmı onun kalitesinden anlayan kimselerdir. Defterdar Hüseyin Efendi'nin de mesleğinin gereklerinden dolayı sistemi bir tahsil görmüş olduğu söylenebilir. Orta halli bir ailenin çocuğu olan yetim Tayyazade nazik, farisî ve şabî bilen, güzel sesi olan, tanbur çalan bir gençtir.

Tıfî Hikayesi'nde Kanlı Bektaş adlı fahişe okuma yazma bilmekte hatta evinde değerli yazmalar bulundurmaktadır. Kendisi hakkında kötü şeyler söyleyen Tıfî'den intikam almak isteyen kadın, onu bu kitaplar vasıtasıyla evine çeker.

Metinlerde mesleklerin sistemli bir eğitimle değil, geleneksel usulle öğrenildiği görülmektedir. Tacirlik hakkında hiç bilgisi olmayan Süleyman, İbrahim Efendi tarafından dolaba yerleştirilince, bu mesleği iş başında tecrübe ile öğrenir.

Dinî ve Ahlakî Hayat

Hikayelerde güçlü imana dayanan, coşkun bir dinî hayat işlenmez. Yaşlılar başta olmak üzere kahramanların bir çoğu namaz kılarlar. Fakat ibadetin anlamı üzerinde hiç durulmaz. Kahramanların bir çoğu İslam dinine uymayan davranışlarda bulunduğu halde, günah konusunda herhangi bir endişeden söz edilmez. Hatta bazı şahıslar namazlarını kılıp iştret sofrasına otururlar.

Maddî refahın verdiği emniyet ve imkanların, büyük şehirdeki sosyal kontrol zayıflığı, devlet otoritesinde görülen aksaklıkların bazı ahlaki kuralların gevşemesine, bir kısım değerlerin değişmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerine sorumluk duygusu verilmemiş zayıf iradeli gençler zevk ve safa peşindedir. Mesleklerinde başarılı bazı yetişkinlerin de aynı yolda oldukları görülmektedir.

Anne, teyze, hala gibi kadınların gençlerin ahlakî tutumlarıyla ilgili olarak titizlik göstermedikleri anlaşılmaktadır. Mesela *Hançerli Hanım Hikayesi*'nde geçen şu konuşma bu konuda güzel bir örnektir: Hançerli Hanım, Süleyman'ı görmüş ve ona aşık olmuştur. Süleyman ise hanımın yanındaki cariyeyi beğenir. Zengin hanım Süleyman'ı yalısına davet eder. O da teyzesine gidip durumu anlatır ve ne şekilde hareket etmesinin doğru olacağını sorar. Güngörmüş kadın şöyle cevap verir: "O muhabbet ettiğin cariyeye yanaşma. Güzelliğini seyirle yettin. Hanımı memnun et. Öyle hareket edersen hanımdan pek çok hediye alıp, pederinin vefatında nail olduğun malı kazanırsın." *Letâifname*'de Yusuf buna benzer nasihatini annesinden alır. Her iki durumda da, gençlere çok yakın olan bu kadınların dürüstlükten çok paraya değer verdikleri görülmektedir. Nitekim; oğulları aile servetini tükettiği için fakir kalan anneler, bu zalim diye vasıflandırılan zengin kadınların satın aldıkları konaklarda yaşarlar. Aynı anlayış çok iyi yetişmiş Tayyazade'de de vardır. Gevherli çok beğendiği gence, Sulha Kalfa ile ilgilenmemesini tenbih ettiğinde, Tayyazade bunu kesinlikle reddedip: "Hiç gülbeşeker üzerine soğan yenir mi?" der. Diğer taraftan Subha'ya, ancak onu hayal ederek Gevherli'ye tahammül ettiğini söyler. Bütün bu iki yüzlü davranışlarda temel mazeret olarak can güvenliği ileri sürülmektedir.

Hikayelerdeki ahlakî zaatlardan bir diğeri, cemiye-tin belli bir kesimin de yaygın olan oğlancılıktır. Yeni yetişen güzel delikanlılara düşkünlük olarak tarif edilen bu duygu, davranış hikayelerde cemal seyri ile yetinme veya gençlerle daha yakın ilişki kurma şeklinde işlenmektedir. Metinlerden zamanın İstanbul'unda berberlerde, kahvehanelerde, meyhane ve umumhanelerde böyle genç, güzel delikanlıların çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Hikayelerin sonunda padişahın olaylara müdahalesiyle pek çok şey düzeltilmektedir. Ahlıksızlar cezalandırıl-

makta, doğru yolda olanlar veya doğru yola yönelenler ise mükafatlandırılmaktadır. Böylece hikayeyi dinleyen halkın kıssadan hisse alması sağlanmaktadır.

Ekonomik Hayat

Hikayelerde İstanbul'da çok zengin bir iktisadî hayatın var olduğu anlaşılmaktadır. Şehirde ekonomik hayat çok hareketli olduğu gibi, İstanbullu tüccarlar Mısır ve İran gibi ülkelerle güçlü ticarî bağlar içindedirler. *Hançerli Hanım Hikayesi*'nde Süleyman İran'a İstanbul işi mal götürüp oradan Acem işi mal getirerek hesapsız para kazanır.

Arabacı, bostancıbaşı, bezzaz, berber, bezirgan, bostancı, cebeci, çuhadar, çavuş, helvacı, hazinedar, karakulukçu, kayıkçı, kahveci, kalfa, macuncu, meddah, meyhaneci, müzehhep, nedim, silahtar, topçubaşı, vezir, yemişeri ağası gibi çeşitli meslekten insanlar hikayelerin şahıs kadrosu içindedirler.

Bedesten şehrin en yoğun alışveriş merkezlerindedir. Dolap sahipleri tecrübeli, işlerinde başarılı tüccarlardır. Bu tacirlerin ortakları ve çırakları vardır. Yaşlı olanların bir kısmı yeterince para kazandıklarını düşündüklerinden evlerine çekilmişlerdir. Diğerleri ise hayatlarını, çalıştırdıkları insanları kontrol ederek ve ibadetle geçirirler. Osmanlı ticaret hayatının bel kemiği olan bu zevat gençlerin yetişmesi için gayret sarf eder, bu maksatla onları himaye ederler. Başarılı çıraklara daha fazla sorumluluk yüklenir, işleri kendi başlarına yürütecek hale gelenlere izin ve sermaye verilirdi.

Hikayelerde, meslekî bakımdan vasıfsız gençlerin yakınları tarafından bir işe yerleştirildikleri görülmektedir. *Hançerli Hikayesi* ve *Letaifname*'de bunu aile yakınları yaparken *İki Biraderler Hikayesi*'nde aynı görevi para karşılığında yapan bir örnekle karşılaşıyoruz.. Danişmend Baba diye anılan Hacı Musa belirli bir kahvehane de oturur, burasını bir iş yeri gibi kullanarak işsizlere iş bulur. Bazen de iş veren olarak görev yapar. İş arayan iki arkadaş tavsiye üzerine Danişmend Baba'yı bulurlar. Ba-

ba bu gençlere hemen iş temin eder, elindeki kayığı aylık kira ile Hasan ve Hüseyin'e vererek kayıkcılık yapmalarını sağlar.

Bu büyük ve zengin şehirde hayatlarını meşru yollardan kazananların yanında işsizler ve ahlakî olmayan yollardan para kazananlar da vardır. *Hançerli Hikayesi*'nde ve *Letaifname*'de gençleri kandırıp paralarını yiyen dalkavuklar kahvehanelerde, meyhanelerde toplanıp mirasyedi kollayan meşhur hinoğlulin takımlarındandır.

Metinlerde harcanan para miktarı ile ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz: Gevherli, Hüseyin Efendi'nin hayatına karşılık ailesinden her ay bin altın istemektedir. *Tifli Hikayesi*'nde Tifli hayatı tehlikede olduğu için, kendisini bulunduğu yerdin uzaklaştıracak olan kayıkcıya 5-10 altın teklif eder. IV. Murat, berber Ahmet'e traş olduktan sonra her defasında bir altın bahşiş bırakır. Süleyman, Mısır'dan iki yüz bin kuruşluk malla döner, Galata'daki meyhanede günde elli bin kuruş masraf eder. Daniş-

şmend Baba, Hasan ve Hüseyin'e iki çifte kayığı ayda altmış paraya kiralar. Tifli, Kanlı Bektaş'ın değerli kitabını on kuruşa satın alır.

Hikayelerde ekonomik durumun şahıslar ve sosyal değerler üzerinde çok önemli rol oynadığını görülmektedir. Hançerli de, Gevherli de paraları ile gençleri ve onların sevgilerini satın alırlar. Parası çok olan bazı kimseler kendilerine güvenir ve ahlak dışı davranışlarda, daha kolay hareket ederler. Daha kalpsiz, daha gaddarlar olurlar.

Siyasî Hayat

Hikayeler genellikle tüccar ve esnaf sınıfına mensup kimselerin başından geçen olayları yansıttığından, siyaset özellikle şehrin asayışı ile ilgili meselelerde söz konusu olmaktadır.

IV. Murat bu hikayelerde şecaati ve gücü ile değil, halkının huzuru ve güvenliği ile ilgilenen padişah olarak yer alır. O, tebaasının huzuru, refahı ve istekleriyle ilgilenen bir hükümdardır. Bazen tebdil gezerek halkının

Sultan IV. Murat.

arasına karışır ve durumu kontrol eder, emirlerine uymayanları cezalandırır. Büyük suçlar karşısında öfkeli, küçük suçlar karşısında affedici bir padişahtır. Şehir halkının sıkıntılarıyla ilgili bazı haberleri asayiş güçlerinden değil, nedimi Tıflı'nın temsilî hikayelerinden veya bizzat şikayet sahiplerinden öğrenir. Duruma derhal müdahale eder. Suçlunun cezasını verirken suç işleme sebebini, haksızlığa uğrayanın isteklerini de göz önüne alır. Mesela Hançerli hakkında önceleri ölüm cezası vermeyi düşünürken, Süleyman'ın onun bu kötülükleri aşk için yaptığını, kendisinin tuz ekme hakkı dolayısıyla hanımı affettiğini söylemesi üzerine, Hançerli'nin yalnızca mallarını elinden alınıp Süleyman'a verilmek suretiyle cezalandırılmasına karar verir.

Realist İstanbul hikayelerinde IV. Murat'ın da insanî zaaflarından söz edilir. Bir bayram gezisinde berber Ahmet'in güzelliğine vurulur. Ona tıraş olurken cemalini seyretmekten zevk alır. Ahmet'in bir gün ortadan kaybolması üzerine, bulunması için pek çok kimseyi görevlendirir.

Padişah, nedimi Tıflı'ya çok sever. Bu durumu kiskananlar Tıflı'ya hükümdara gammazlarlar. O da öldürülmesini emreder. "Bostancıbaşıya der ki: "Öldüğünüz yerde hemen öldürün. Zira karşıma gelirse, bilmem çehresinde şeytan mı ne vardır, gördüğüm saat bana gülmek araz olur, yine merhamet ederim." Neticede olay anlaşılır ve Tıflı eski itibarına kavuşur.

Devlet görevlilerinin bir kısmı da rüşvet, içki, öğlancılık gibi ahlak dışı işler ve davranışlar içindedirler. Fakat IV. Murat'tan çok korktukları için gizli hareket etmeğe çok dikkat ederler. Hükümdarlarının emirlerini mümkün olduğu kadar yerine getirmeğe çalışırlar.

Zabıta kuvvetleri halkın şikayetini göz önüne alırlar. Mesela *İki Biraderler*'de mahalle adabına uymayan Kezzazoğlu, mahallelinin şikayeti üzerine zabıta kuvvetleri tarafından oradan uzaklaştırılır. O da daha serbest hareket edebileceği Boğaziçi'ne taşınır. Fakat devlet gücünden çekinmeyen Gevherli, Sultanahmed'deki konağında, padişahın sarayına yakın bir yerde batakhane işletir. IV. Murat'ın çok

öfkelenerek kadını bizzat öldürmesinin sebeplerden birisi de, onun bu korkusuz tavrı olsa gerektir.

Hikayelerde suçluluk oranının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Şehirde eşkıyalık, zorbalık, adam öldürme gibi suçlar işlenmektedir ama hükümet duruma hakimdir, suçlular yakalanarak cezalandırılır. Cezalar mala el koyma, sürgün ve ölüm şeklindedir.

Eğlence Hayatı

Eğlence muhitleri ve eğlence hayatı, hikayelerde en geniş şekilde işlenen konuların başında gelmektedir. Zengin şehir halkı maddî imkanları sayesinde lükse ve para harcamaya meyyaldir. Bu insanların bir kısmı saraylarda, konaklarda, yalılarda pahalı eşya içinde, vakitlerini eğlenerek geçirirler. Şehirde eğlenmek ve dinlenmek isteyenlerin arzularına ve imkanlarına uygun çeşitli yerler vardır. Eğlenmek isteyenler gününü gün etme gayretindedir. "Çünkü önemli olan para değil ruhun eğlencesidir. Zaten içki dertleri bertaraf ederek insanın daha sağlıklı olmasını sağlayan bir iksir gibidir. Hele gençlik devrinde safadan zevk almak şarttır". Bu tarz zihniyet sadece gençlere mahsus değildir. Mesela *İki Biraderler Hikayesi*'nde kızı yalanlarla sefih Kazzazade'nin yalısına getiren hala, işret meclisinin başına oturur ve yeğenini çağırarak: "Gel otur bu meclisler pek safalı olur." diyerek henüz

13-14 yaşında olan genç kızı işrete iştirak etmeğe teşvik eder.

Halka açık eğlenme ve dinlenme yerlerinin başında kahvehaneler gelmektedir. Muhitlere göre ekonomik durumu zayıf olanların gittikleri mutevazı kahvehanelerin yanında, güzel gençlerin, fagfurî fincanlarda amberli kahveler iktam ettikleri lüks kahvehaneler de vardır. Bu kahvehanelerde çeşitli tabakadan kimseler farklı amaçlarla bir araya gelirler. Buralar hem işsizlerin toplandığı fitne ocakları, hem işsizlere iş bulunan bürolar, hem de sohbet edilen, musiki dinlenen yerlerdir.

Şehrin meyhaneleri de benzer durumdadır. Fakirlerin, aşağı tabakanın gittiği meyhaneler daha ziyade Top-

Halka açık eğlence yerlerinin başında kahvehaneler gelir.

kapı civarında, zenginlerin gittikleri yerler ise Galata civarında toplanmıştır. *Hançeri Hikayesi*'nde Süleyman'ı önce Tophane'deki meyhaneye götürən dalkavuklar: "Burada esnafça eğlenecemize Galata'da kibarca eğlenelim" diyerek Galata'daki Gümüş Halkalı meyhaneye giderler. Bu tip yerlerde 20-30 saki içki hizmeti sunarken, sazende, hanende ve rakkaseler müşterileri eğlendirirler.

Hikayelerden anlaşıldığına göre evlerde iki veya daha fazla insanın bir arada gelip içki içerek, sohbet ettiği işret toplantıları oldukça yaygındır. Bu meclisler bazen konakta, bazen yalıda, bazen de yalı bahçesindeki köşklerde kurulur. Ayrıca keyfe müteallik her türlü hizmetin sunulduğu çok lüks ve pahallı evler de vardır.

Sarayda, zengin evlerinde, kahvehane ve meyhanelerde meddahların kısasa anlatarak halkı eğlendirmesi de, hikayelerde çok işlenen bir konudur.

Tıflî Hikayesi'nde bu görevi yapan kişilerin yaptığı iş ve buldukları meclis şöyle anlatılmaktadır: Genellikle zengin evlerinde hane sahibi akşam vakti dostlarını evine toplar ve Tıflî'yi de davet eder. Tıflî o kadar sevilir ki top-

luma girince meclis adeta taze hayat bulur. Toplantının ilk saatlerinde sohbet edilir, yemek yenir; şerbetler, kahveler, duhanlar içilir. Daha sonra hep beraber yatsı namazı kılınır. Ardından tekrar kahveler, tütünlükler içilir. Artık meclis Tıflî'yi dinleyecek havaya girmiştir. Ondan bir kısasa anlatması rica edilir. Tıflî de meclisin kalbinde oturup şehname bir fasıl anlatır. Sonra tekrar şerbetler, kahveler içilir. Daha sonra bazen hikaye, bazen musiki dinleyerek geç saatlere kadar eğlenilir. Meclisin sonunda helvalar yenir. şerbetler içilir ve topluluk dağılır. Ev sahibinin kıssahan, para ve hediye vermesi, bazen de onu evinde misafir etmesi beklenen, adaba uygun bir davranıştır.

Hikayelerde meddahların kıssadan hisse alınması maksadıyla, duruma uygun hikaye anlattıkları da işlenmektedir. *Hançerli Hanım Hikayesi*'nde Hürmüz, evine çağırdığı Emin Çelebi adlı meddahtan, Süleyman'ın huzurunda, planladığı duruma uygun bir hikaye anlatmasını ister. O da " İdeyim meclise ben bir kısasa beyan-Kıssadan hisse ala ârif olan" diyerek söze başlar. Kıssanın bitiminde Süleyman, Hançerli'nin kendisinden intikam almağa karar verdiğini anlamıştır.

KAYNAKLAR

Sansar, Mustafa. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 250(yazma); *Hançerli Hanım*. Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi, nr.859 (yazma); *Hançerli Hikaye-i Garibesi*. İstanbul 1268/1852; *Letâifname (Yusuf Şah Hikayesi)*. İstanbul 1268/1852; *Hikaye-i Tayyazade*. İstanbul 1289/1872; *Kanlı Bektaş*. (Tayyazade ile beraber) İstanbul 1289/1872; *Hikaye-i Cevri Çelebi*. İstanbul 1289/1872; *İki Biraderler Hikayesi*. (yer ve tarih kaydı yok).

Boratav, Pertev Nâili. *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliğimiz*. Ankara 1946. Erişim, Şükrü. "Kitabî. Realist İstanbul Halk Hikâyeleri". *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara 1877 S.105-131; Özön, Mustafa Nihad. *Türkçe Roman*. İstanbul 1937; Sakaoğlu, Saim. "Cevri Çelebi Hikâyesi"; "Hançerli Hanım Hikâyesi"; "Letâifname"; "Sansar Mustafa Hikâyesi"; "Tayyazade Hikâyesi"; *Diünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul 1994.